

УДК 37.091.4 : 37.035.6

ОЛЕШКО Петро Степанович –
кандидат історичних наук, доцент,
ректор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
e-mail: oleshko@gmail.com

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах розбудови незалежної, демократичної та європейської України, коли її громадяни відчувають радикальні зміни у всіх сферах суспільного життя, й одночасно при збройному втручанні Росії постає завдання формувати різнобічно та духовно розвинену, активну особистість – патріота. З цієї причини проблема формування в молоді патріотичних цінностей є державницькою потребою.

Патріотизм (від грец. πατριότης – земляк, співвітчизник) – любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, гордість за нього, прагнення захистити його надбання, примножувати його загальнолюдські й національні морально-духовні цінності. Патріотизм проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне і що любить особистість [2].

Патріотизм – багатогранне й багатоаспектне явище, яке містить складний комплекс властивостей та характеристик, що по-різному проявляються на різних рівнях функціонування соціальної системи. На рівні окремої людини патріотизм може бути розглянуто як один із компонентів його особистісної підструктури й віднесено до сфери вищих почуттів і стійких особистісних особливостей (цінностей, переконань, норм поведінки, критеріїв оцінки соціальних явищ) [9].

Актуальність виховання патріота завжди була на порядку денному керівників будь-якої держави. Це твердження зумовлено тим, що хоч би з яких позицій підходити до визначення шляхів розвитку політики, економіки, культури, соціального і духовного життя країни, збереження її територіальної цілісності від зазіхань, вирішальним фактором завжди залишається людина, її патріотизм, її здібності та здатність до творчості, її громадянська позиція.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен патріотизму як один із базових компонентів суспільної свідомості має комплексну структуру. Це об'єкт вивчення ряду суспільних наук, зокрема історії, етнології, соціології, політології, педагогіки та психології. У цих дисциплінах накопичено досить даних для виділення проблеми патріотизму як самостійного об'єкта дослідження та використання для опису цього феномена відповідного концептуально-

термінологічного інструментарію.

Всесвітньо відомий український педагог В. О. Сухомлинський розглядав патріотизм як сукупність моральних і політичних ідей. На його думку, патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Воно має здійснюватися через гармонійний взаємозв'язок інтересів особистості й держави. Василь Олександрович стверджував: «Пізнання, осягнення людиною своєї Батьківщини, становлення в нашій душі в роки дитинства і ранньої юності патріотичної серцевини, патріотичне виховання в роки дитинства, отрочтва і ранньої юності; духовно багате, діяльне, самовіддане життя патріота – це найтонші, найскладніші процеси в тому безмежно складному сплетінні ідей, вчинків і переконань, думок, прагнень, яке називається патріотичним вихованням» [6, с. 167].

Проблемі формування патріота і громадянина у творчості В. О. Сухомлинського присвячено велику кількість праць. Дехто може заперечити, що він писав про радянський патріотизм, що його ідеї втратили актуальність на тлі сьогодення з переоцінкою історичних подій, тощо. Так, за часів Сухомлинського комуністична ідеологія впливала на всі царини життя, педагог сам став жертвою обмежень тієї епохи.

І все ж, якщо не втратити ґрунту реальності, ми не можемо не бачити позитивних наслідків патріотичного виховання того часу: масового трудового героїзму радянських людей, які в екстремальних умовах ішли на будь-які жертви в ім'я «світлого майбутнього». Не заперечити й бойових подвигів мільйонів людей, які у смертельних боях відстоювали незалежність своєї Вітчизни. Це був патріотизм щирий, не показний.

Щоправда, патріотичне виховання, як і вся система виховної роботи, трактувалася тоді однобічно: українця привчали до розширеного тлумачення поняття Батьківщини – в образі Радянського Союзу, а сам він, по суті, втрачав своє національне обличчя і виступав складовою частиною «єдиного радянського народу». Почуття національної самосвідомості підмінялося почуттям всенародної гордості. І на такому розумінні виховувались покоління. Отже, патріотичне виховання здійснювалося не в загальнолюдському розумінні цього слова,

а лише в плані пріоритету інтернаціонального над національним (при визнанні їх діалектичного взаємозв'язку).

Але не слід ігнорувати всього багатства форм і методів патріотичного виховання тільки на тій підставі, що вони були вироблені й використовувались в умовах тоталітаризму. Навпаки, їх слід трансформувати в сучасність, надихнувши новим змістом: покласти в основу патріотичного виховання любов і повагу до України, трагічної і разом з тим героїчної історії боротьби її народу за своє соціальне й національне визволення, за право на самостійний державний розвиток. Сьогодні це одна з головних умов нашого становлення як незалежної держави. І спадщина В. О. Сухомлинського щодо форм і методів формування громадянської позиції, патріотизму є неоціненним джерелом, наймовірно актуальною.

У роботі «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» видатний педагог зауважує, що досліджуючи проблему громадянського виховання, становлення патріотичних переконань, ідеалів, почуттів, неприпустимо створювати якісь спеціальні, незвичні умови для патріотичного виховання, тобто практично робити щось неприродне. Дотримуючись цієї важливої вимоги, перед нами відкриваються все нові й нові грані, відтінки, особливості окремих проблем великої ідеї всебічного розвитку особистості.

У своїй педагогічній творчості В. О. Сухомлинський, віддаючи певну данину комуністичній доктрині, опирався на здоровий глузд і досвід, бо вважав за неможливе загнати власну гуманістичну концепцію в рамки панівної комуністичної ідеології. Незважаючи на те, що він пройшов через радянську систему виховання і навчання, духовно залишався українським інтелігентом, уболівав за свій народ, який зазнав багато лиха протягом століть, був відданим патріотом України. Його світогляд сформувався у простій патріархальній селянській сім'ї, де шанували працю, українські традиції й звичаї, що ґрунтувалися на народній моралі, природі, народних піснях і казках, батьківських заповітах. У своїх листах до сина, наче звертаючись до майбутніх нащадків, він пише: «Коли я вдумуюсь у слова патріотизм, Батьківщина, громадянин, – ці слова завжди зв'язуються в моєму уявленні з трьома іншими поняттями: народ, труд, хліб. Це три могутні корені громадянськості» [7, с. 313].

Отже, з одного боку, твердимо, що спадщина В. О. Сухомлинського наділена здатністю оновлюватися в часі, набувати загостреної актуальності, а з іншого – вона немов ланцюгом пов'язана по руках і ногах комуністичною риторикою, що надає їй, на

перший погляд, майже безнадійної анахронічності. Суперечливість очевидна. Вона кричуща, її не можна замовчувати. Вона потребує осмислення та розв'язання, тим більше, що йдеться не лише про спадщину відомого педагога, а про величезний масив духовної культури, який творився кількома поколіннями талановитих діячів мистецтва і науки, яким випало жити у неймовірно складний час, коли на цій частині земної кулі відбувався сповнений драматизму експеримент із побудови безкласового суспільства.

Проблему комуністичного виховання, яка на перший погляд є основною в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, він розумів як проблему виховання ідеальної людини – громадянина, який любить свою Батьківщину. Таке зіставлення було ширим, він вірив у нього, і ця віра давала йому необхідну внутрішню свободу, без якої він просто не зміг би реалізуватися як людина з колосальним творчим потенціалом.

Ставши відомим ученим, набувши величезного авторитету у вітчизняній педагогічній науці, Василь Олександрович прагнув уникати обов'язкової комуністичної атрибутики, – вочевидь, мав надію, що йому це якось пробачать. Але охоронці ідеологічної правильності були насторожі. Рукопис його знаменитої книги «Серце віддаю дітям» кілька разів повертали з видавництва «Радянська школа» із вимогами більше згадувати Комуністичну партію, говорити про виховання дітей на прикладі Леніна, наголошувати на трудових досягненнях радянських людей. Його буквально змушували вставляти у текст комуністичний антураж. Ось і доводилося йти на поступки, інакше книга не вийшла б у світ.

І все ж у тих умовах В. О. Сухомлинський устиг зробити неймовірно багато. Його педагогічна система набула довершеності. Там, де він не міг свої думки висловити прямо, вдавався до підтексту. Особливо це стосується моментів патріотичного виховання. У його словах про важливість виховання любові до природи рідного краю, до Вітчизни відчувається глибока українськість. А в тій же книзі «Серце віддаю дітям» йому вдалося оберегти від цензури чудовий, сповнений любові до української мови розділ «Рідне слово» [5, с. 201–216].

Добре, що педагог-гуманіст, при його вразливості, не знав про доноси до ЦК КПРС, які писали на нього деякі носії високих наукових ступенів. Як би він, автор сотень статей та багатьох книг, що перекладалися на десятки мов і видавалися на всіх континентах, почувався, коли б йому довелося прочитати, наприклад, таке: «Рекламування концепції В. А. Сухомлинського в нашій печаті представляється політически и педагогически

нецелесообразным и даже вредным» (із листа до ЦК КПРС, підписаного тодішнім президентом Академії педагогічних наук СРСР В. Хвостовим).

Його ставлення до тогочасної педагогічної науки було різко негативним: «Мені здається, – писав В. О. Сухомлинський в одному з листів, – що багато мужів педагогіки, які керують нашим кораблем, самі не люблять ні школи, ні дітей: більше того, дехто з них глибоко ненавидить педагогіку. Ніякої педагогічної думки у рубці цього корабля немає. Люди відстоюють години своєї «вахти» і все» [1, с. 15].

Невичерпним джерелом патріотичного виховання вчений вважав історію рідної Батьківщини, боротьбу наших пращурів за свободу і незалежність, за свою самобутню культуру, духовність, освіту. Героїчними сторінками історії української держави є козацький рух, який був однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби рідного народу за політичну і державну незалежність. Знання минувшини рідного краю – для прикладу, битви під Берестечком на землі Волинській – один з основних чинників виховання патріотів України.

У час розбудови нашої країни як самостійної європейської держави розпочався процес усвідомлення нашої правдивої історії. Її роль у вихованні молоді усвідомлював і В. О. Сухомлинський, який, долаючи ідеологічні обмеження, що були в той час, пристрасно закликав: «Треба перед юним серцем запалити вогненне слово, яке, мов яскравий смолоскип, освітло б важкий і славний шлях нашої Вітчизни з давніх часів і до наших днів, осяяло б і нелегку дорогу в світле майбутнє, щоб юний громадянин відчув себе тисячолітнім подорожнім, відповідальним за те, що донесли до нього його попередники, відповідальним за ту неоціненну ношу, яку треба доставити в майбутнє, не загубивши по шляху жодної крихти багатств, не загубивши жодної мудрої істини, здобутої в боротьбі за нашу велику й славу Вітчизну» [6, с. 584].

Кінцевою метою виховання відданих патріотів можна вважати формування готовності до праці на благо свого народу, до подвигу в ім'я Батьківщини. У багатьох творах В. О. Сухомлинського відображено думку, що почуття любові до рідного краю, дорогого і близького, повинно обов'язково поєднуватися з усвідомленням патріотичного обов'язку перед народом, особистою відповідальністю за втілення в життя його ідеалів і прагнень.

Необхідно звернутися до роздумів видатного мислителя щодо важливості проблеми критеріїв патріотичного вихованості: «Не можна забувати, що особливо сильно і яскраво патріотичні почуття і переконання

виражаються в силі духу, у волі людській тоді, коли Батьківщина в небезпеці, в годину найтяжчих випробувань. Тому ми, вихователі, у думці вимірюючи своїх вихованців, зобов'язані виходити з критерію: а якби повелася ця людина на полі бою? А як би вона повелася в катівні ворога, коли перед нею дилема: або життя ціною зради, або смерть у муках і збереження честі патріота?» [4, с. 131].

Педагог був переконаний у тому, що патріотичне бачення світу – це не розчулення, не безтурботна любов, а громадянська тривога, вміння розуміти не тільки могутність і процвітання своєї країни, а й біди і недоліки навкруги, намагатися подолати, перебороти їх. Він стверджував: «Батьківщина – твій дім, твоя колиска. У рідному домі не завжди все гаразд. Є в нас лихо й горе. Говорячи про них, пам'ятай: ти говориш про лихо і горе свого рідного дому. Щоб мати моральне право говорити про лихо і горе свого народу, щоб один раз сказати, треба десять разів зробити щось конкретне для зміцнення своєї Батьківщини. Говорити про недоліки – для цього великого розуму не треба. Зневажай демагогію і балаканину» [8, с. 176].

Особливу увагу Василь Олександрович приділяв школі як осередкові патріотизму і культури. Проте цю роль, на його думку, вона може виконати лише за умови, що в її діяльності пануватимуть «чотири культу»: Батьківщини, Людини, Матері й рідного Слова. Він наполягав на тому, що ціль школи – навчити дітей учитися, сформуванати почуття любові до Вітчизни, свого народу, ненависті до її ворогів, допомогти дітям усвідомити свої творчі сили і здібності, тому що в цьому усвідомленні – сама сутність формування особистості.

Саме тому педагоги і школярі Волині є активними учасниками волонтерського руху, тобто конкретних справ у сприянні захисту України від путінської імперської Росії. При Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти працює волонтерський центр «Серце патріота». Нашим бійцям на Донбас уже відправлено десятки тонн необхідних речей: продукти, одяг, взуття, медикаменти, засоби особистої гігієни тощо.

В. О. Сухомлинський теоретично і практично доводить важливість військово-патріотичного виховання в роки дитинства і юнацтва, а ця проблема в умовах воєнних дій є надзвичайно актуальною. Він вважав, що школа у процесі навчально-виховної роботи має формувати в учнів «патріотичну серцевину», мужній дух, непохитність і готовність до захисту Батьківщини. Педагог у своїй спадщині запропонував такі принципи військово-патріотичного виховання: втілення у навчально-виховний процес ідеї захисту

Вітчизни; виховання учнів з урахуванням історичного досвіду; зв'язок виховання з практикою повсякденного життя; єдність морального, трудового, естетичного і фізичного виховання. Відсутність або вбогість творчого підходу до військово-патріотичного виховання, на його думку, є причиною інфантильності, соціальної апатії молоді.

Україна сьогодні потребує патріота, який готовий захищати її незалежність, державність, європейський вибір, але при цьому пам'ятаймо слова педагога-новатора: «Поняття Батьківщина осягається не тільки і не стільки розумом, скільки серцем. І починається це, на мій погляд, з того, що в навколишньому світі хтось стає для людини безмірно дорогим, комусь ти готовий віддати всі сили своєї душі. Патріотизм починається з любові до людини» [3, с. 318].

Видатний педагог застерігає: «...мудрість вихователя полягає в тому, щоб ці слова наші вихованці не вимовляли безпристрасно і бездумно. Враховуючи це, ми вважаємо, що абсолютно неприпустимо організувати конкурси: хто краще скаже (напише) про свої почуття любові до Батьківщини. Немислима справа вчити говорити про любов замість того, щоб вчити любити. Взагалі треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів Вітчизна, доблесть, героїзм, подвиг, так само як і змісту тієї діяльності, яка вкладається у ці поняття і слова» [4, с. 132].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, В. О. Сухомлинський за своїм духом був патріотом України, любив її такою, якою вона була на різних етапах його життя, заради слави і могутності якої віддав своє серце.

Погляди педагога-новатора на проблему патріотизму й патріотичного виховання співзвучні сучасним підходам у педагогіці щодо трактування основних понять, критеріїв оцінки та шляхів формування патріотизму в сучасній Україні. Адже патріотичні почуття українського народу є емоційним аспектом національного державницького світогляду, що включає почуття належності до України, її історії, віру в майбутнє своєї держави. Найвищою ж формою патріотизму виступає таке почуття любові до Батьківщини, що вселяє готовність терпіти муки й навіть іти на смерть заради неї.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ключек Г. Д. Константи Василя Сухомлинського / Г. Д. Ключек // Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 68 с.
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омелянко // К.: Знання, 2006. – 311 с.

3. Сухомлинський В. О. Педагогіка серця / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 316–321.

4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. Т. 1. – К.: Рад. шк., 1977. – 653 с.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 5–279.

6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 417–654.

7. Сухомлинський В. О. Шматок хліба / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 308–316.

8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 147–416.

9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sociology.kpi.ua/wp>

REFERENCES

1. Klochek, H. D. (2008). *Konstanty Vasyliya Sukhomlynskoho*. [Constants of Vasiliy Sukhomlynskiy]. Kirovohrad.
2. Kuzminskyi, A. I. (2006). *Pedahohika u zapytanniakh i vidpovidiakh : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Pedagogy in Questions and Answers: Tutorial for High School Students]. Kyiv.
3. Sukhomlynskiy, V. O. (1977). *Pedahohika sertsia*. [Pedagogy of Heart]. Kyiv.
4. Sukhomlynskiy, V. O. (1977). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoї osobystosti*. [Problems of Fully Developed Personality Upbringing]. Kyiv.
5. Sukhomlynskiy, V. O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam*. [My Heart I Give to Children]. Kyiv.
6. Sukhomlynskiy, V. O. (1977). *Sto porad uchytelvi*. [One Hundred Pieces of Advice for Teachers]. Kyiv.
7. Sukhomlynskiy, V. O. (1977). *Shmatok khliba*. [Piece of Bread]. Kyiv.
8. Sukhomlynskiy, V. O. (1977). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu*. [How to Upbring Truly Human]. Kyiv.
9. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.sociology.kpi.ua/wp>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ОЛЕШКО Петро Степанович – кандидат історичних наук, доцент, ректор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.

Наукові інтереси: сучасні тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні, професійна компетентність керівника закладу освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

OLESHKO Petro Stepanovych – Candidate of Historical Sciences, Docent, Rector of the Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education.

Circle of research interests: modern tendencies

of postgraduate pedagogical education development in Ukraine, professional competence of the chief of the educational institution.

Дата надходження рукопису 27. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 372

СОКОЛОВСЬКА Олександра Семенівна –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної освіти
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
e-mail: kaplunova09@ukr.net
СІЧКО Ірина Олександрівна –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
ORCID iD: 0000-0301-937316
e-mail: kaplunova09@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ РОДИННИХ ТРАДИЦІЙ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Розвиток української держави потребує виховання нового типу особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, швидко реагувати на зміни обставин і самій їх творити.

Шляхи найбільш ефективного формування творчої особистості дитини досліджували філософи, психологи, педагоги: М. Арнаудов, Р. Арнхейм, Л. Виготський, В. Левін, О. Лук, О. Никифорова, Б. Теплов, П. Якобсон та ін. Великий внесок у розробку психологічних принципів творчого розвитку дітей дошкільного віку внесли Л. Венгер, В. Давидов, Д. Ельконін, А. Запорожець та ін. Так, вітчизняними (Л. Богоявленська, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, Я. Шубінський) та зарубіжними (Д. Гілфорд, А. Маслоу, К. Роджерс, Ч. Спірмен) дослідниками вивчалися різні аспекти проблеми творчих здібностей: їх природа, компоненти, критерії та показники розвитку, методи і прийоми формування.

Проблема творчості та розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку досліджувалась впродовж багатьох років. Це пояснюється наявністю творчих здібностей у дітей, які закладаються в період дошкільного віку і подальшому становленні особистості; а також креативністю підходів педагогів до освітньо-виховного процесу, з урахуванням підвищеної відповідальності за його результати. У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначається, що дитина має прагнути уникати шаблону, виявляти вигадку, фантазію,

винахідливість, а також експериментувати, вдосконалювати свою діяльність. Їй необхідно набути вмінь передавати свої думки, почуття, стан, настрої, фантазії через різні види діяльності [1].

Для творчої особистості характерні певні ознаки: швидкість і гнучкість думки; точність; рівень мотивації; рівень розвиненої уваги. Разом із тим, серйозними перешкодами у справі впровадження новітніх методів та прийомів формування творчої особистості дітей є недосконалість моделі взаємодії педагога з вихованцями.

Провідними напрямками роботи ЗДО щодо формування творчої особистості дитини є оновлення змісту навчально-виховного процесу створення належних педагогічних умов, забезпечення розвивального середовища, своєчасне розкриття природних задатків, нахилів і здібностей дитини, єдність родинного та суспільного виховання. Усе це налаштовує педагогів до формування творчої особистості, починаючи з дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складні процеси, які відбуваються в суспільному житті нашої держави в останній час, актуалізують необхідність збереження та розвитку духовного потенціалу народу, національних особливостей, звичаїв, обрядів, традицій і важливе місце в цьому процесі займають родинні цінності. Тому особливу увагу вчені надають відродженню історичного минулого, педагогічного досвіду попередніх поколінь, традицій, звичаїв, пов'язаних із становленням та розвитком української родини.

Науковці розглядають особливості